

Leren van Maasmechelen

Evaluatie van het Pilotproject Productief Landschap 'Stadslandbouw in Maasmechelen'

Pieter Veen, Circular Landscapes (NL) en Oscar Rommens, import.export ARCHITECTURE (B)
25 oktober 2016

Lepel

*schenk de hemel dampend
van de wortelzon
de sterren van zout
en het vet van het varken aarde*

schenk de hemel dampend

*lepel
schenk soep voor onze dagen
schenk slaap voor de nacht
schenk jaren voor mijn kinderen*

Soeplepel

Bovenstaande bedde aan de soeplepel komt uit het boek 'Het varken aarde' van John Berger. Dat boek is onderdeel van de trilogie 'De vrucht van hun arbeid', die Berger schreef in de jaren 70. De trilogie gaat over de teloorgang van eeuwenoude agrarische tradities als gevolg van de economische modernisering. En over het bewonderenswaardige vermogen van de boerenstand om tegen de verdrukking in stand te houden. Berger voorspelt dat de boeren het kapitalisme wel eens zouden kunnen overleven. Nu we volop in de overgang naar een postkapitalistische samenleving zitten (lees Paul Mason, Postkapitalisme, een gids voor de toekomst), lijkt die voorspelling uit te komen. We zien dat kleine, traditionele boeren effectieve manieren vinden om zich te verbinden met nieuwe markten en doelgroepen. Tegelijkertijd zien we dat stedelijke elites zien opnieuw interesseren in de herkomst van ons voedsel en de ontwikkeling van het productief landschap. Op het raakvlak van die twee ontstaan interessante nieuwe verdienmodellen en samenwerkingsvormen, denk aan voedselcoöperaties en community supported agriculture. Of hiermee de industrialisering van onze voedselvoorziening werkelijk een halt toegeroepen kan worden, is niet gezegd, maar er is duidelijk sprake van een serieuze beweging.

Meer nog dan de politieke analyse van Berger overtuigt zijn beeldende beschrijving van het ruige boerenbestaan. De natuur, het leven en de dood maken in 'Het varken aarde' nog echt deel uit van het dagelijks leven. Berger woont sinds jaar en dag in een kleine boerengemeenschap in de Franse Alpen en weet dus waar hij het over heeft. Hij blijft ver weg van de romantische idealisering van het platteland. Het platteland van Berger is gedrenkt in stront, modder, bloed en pis. De geboorte van een kalf, het slachten van een varken, de dood van dorpsweduwe Lucie Cabrol, dat zijn heftige gebeurtenissen en Berger laat je die aan den lijve meevoelen.

Boerenlogica

Wat heeft dit alles te maken met stadslandbouw in Maasmechelen? Daarvoor gaan we terug naar de uitgangspunten van het Pilotproject Productief Landschap uit het Strategisch Verkennend Onderzoek. In het voorwoord plaatst Erik Van Bockstaele, administrateur-generaal van het ILVO, het pilotproject in de spanning tussen de stedelijke samenleving en de gangbare landbouwpraktijk. De Vlaams Bouwmeester stelt de vraag hoe de primaire sector weer in fase kan komen met de maatschappij die ze van oudsher mee heeft vormgegeven. De Pilotprojecten zijn "een zoektocht naar een hedendaagse 'boerenlogica': een logische doch ambitieuze en productiegerichte houding om de open ruimte in Vlaanderen een nieuw en co-productief perspectief te bieden".

Die boerenlogica hebben we zeker gevonden in Maasmechelen. Veeboer Patrick Winten en zijn vrouw Hilde kennen de druk die de stedelijke maatschappij oplegt aan het boerenbedrijf. De familieboerderij is in de loop van de tijd volledig ingesloten geraakt in de bebouwing van Maasmechelen. De mogelijkheden om door te groeien zijn beperkt. Daarom moesten Patrick en Hilde hun woning verderop aan de rand van de stad bouwen en er een baan bijnemen, hij in de veehandel,

zij in de ouderenzorg. Of de kinderen het veebedrijf over zullen nemen is nog onzeker. Toch is er bij Patrick een sterke drang om het bedrijf voort te zetten, gewoon omdat zijn ouders en grootouders dat ook al zo deden. En omdat hij iets heeft met koeien. Schaalvergroting in de richting van honderden koeien is voor hem geen optie. Een beperkte uitbreiding naar 80 koeien is voldoende. Bij de woning zal daarvoor een nieuwe veestal moeten komen. Patrick en Hilde weten dat daarmee geen volledig gezinsinkomen is te verdienen en dat vinden ze ook niet nodig. "In de meeste gezinnen zijn tegenwoordig toch meerdere inkomens, waarom zou dat in de landbouw anders zijn?" aldus Hilde.

Patrick en Hilde staan open voor nieuwe functies op de boerderij. In de bestaande stal komen al regelmatig schoolklassen op bezoek van de naburige basisschool Mozaïek. Dit jaar was er een groot schuttersfeest op hun land. In de toekomst ziet Hilde mogelijkheden voor een combinatie met zorgverlening. Voor Patrick en Hilde is dat een vanzelfsprekende maatschappelijke verantwoordelijkheid, meer dan een verdienmodel. Daarnaast hebben ze oog voor het landschap, het milieu en het welzijn van de dieren. Ze willen graag schaduwbomen aanplanten voor het vee en de stal in hout uitvoeren, want dat is duurzamer en ziet er veel mooier uit dan beton en staal. Natuurlijk moeten die maatregelen functioneel en rendabel zijn, want het is wel hun broodwinning. Uiteindelijk gaat het om de opbrengsten van het vee. De reden om mee te doen met het pilootproject is vooral om zo snel mogelijk de nieuwe stal te kunnen bouwen, niet om per se innovatief te zijn.

De pilootwaarde van dit project ligt vooral in de wijze waarop de verschillende stakeholders elkaar hebben gevonden in een gezamenlijke aanpak, en in de wijze waarop de praktische en economische vereisten van het veebedrijf zijn verbonden met bredere maatschappelijke en ruimtelijke doelen. Dit zullen we nader toelichten.

Stakeholders

De stakeholders zijn de familie Winten, de gemeente Maasmechelen, waterbeheerders Aquafin en Infrac, scholengemeenschap De Helix, basisschool Mozaïek, zorginstellingen VWZ Mané en De Giek en het Regionaal Landschap Kempen en Maasland. De belangen van deze stakeholders lopen zeer uiteen, maar door met elkaar het gesprek aan te gaan is het gelukt om in een aantal stappen tot een gezamenlijk Masterplan te komen. Dit was mogelijk omdat het programma en de planologische kaders niet al van te voren helemaal vastlagen en omdat de stakeholders de ruimte kregen om eigen ideeën in te brengen. De keuze van de gemeente om de opstelling van een nieuw RUP volgend te laten zijn op de opstelling van het Masterplan is een duidelijke succesfactor. Minstens zo belangrijk is dat er twee krachtige motoren voor de planontwikkeling waren: allereerst de ambitie van de familie Winten om een nieuwe stal te bouwen en daarnaast de politieke beslissing van de gemeente om de plansite een agrarische bestemming te geven, in plaats van zoekgebied voor woninguitbreiding.

De uitvoering van het Masterplan is een complex proces, waarbij nadere afwegingen nodig zijn en iedere stakeholder een eigen verantwoordelijkheid heeft. Of de stakeholders die verantwoordelijkheid ook daadwerkelijk zullen nemen, moet nog blijken. In ieder geval heeft het Regionaal Landschap Kempen en Maasland aangegeven het voortouw te willen nemen in de uitwerking van een landschapsplan. Dat is alvast een eerste stap en zegt veel over het draagvlak voor het Masterplan. De werkbijeenkomsten zijn daarvoor een belangrijke succesfactor geweest. De volgende stap is het aftoetsen van het bestuurlijk draagvlak en het effectief verbreden van het maatschappelijke draagvlak. Ook daar wordt aan gewerkt. Voorwaarde voor de hele uitvoering is wel dat iemand de regie voert: een Masterplan zonder Master blijft een krachteloos stuk papier. Het ligt voor de hand dat de gemeente Maasmechelen nu de regierol overneemt van ILVO/Vlaams Bouwmeester.

Verdienmodellen

Uiteraard is de financiële haalbaarheid een tweede voorwaarde voor de uitvoering. Van begin af aan hebben wij veel nadruk gelegd op mogelijke 'verdienmodellen'. De gebiedsontwikkeling zou immers niet geheel afhankelijk moeten zijn van publieke middelen, te meer omdat die er nauwelijks zijn. De gemeente Maasmechelen heeft vooralsnog geen apart budget voor de uitvoering en dat geldt ook voor de scholen en zorginstellingen. Het Regionaal Landschap Kempen en Maasland heeft een LEADER-bijdrage aangevraagd, maar die is afgewezen, tot ongenoegen van de projectgroep. Private investeringen zijn dus noodzakelijk. Voor de bouw van de stal lijkt dat geen probleem, maar voor de educatieve, recreatieve en landschappelijke voorzieningen ligt er nog een opgave. Welke verdienmodellen zijn daarvoor denkbaar?

In de studie 'Urban Agriculture Europe' van de European Cooperation in Science and Technology (COST, 2016) worden vijf typen verdienmodellen voor stadslandbouw onderscheiden: specialisatie, verbreding, kostprijsverlaging, participatie en beleving. Gesteld wordt dat in de praktijk vaak combinaties voorkomen. Het is interessant om te kijken hoe het Masterplan zich verhoudt tot deze verdienmodellen.

1. Specialisatie

Specialisatie is gericht op het vergroten van de toegevoegde waarde van het product, door bijvoorbeeld eigen verwerking en afzet, een bijzondere kwaliteit of een streekeigen merk. Voor een zoogkoeienbedrijf is dit best lastig, omdat er geen directe band is met de consument. Binnen het project is gesproken over een omschakeling naar vleesvee. Dit biedt meer mogelijkheden voor een onderscheidende marktpositie, met bijvoorbeeld biologisch vlees of zelfs 'wildernisvlees'. De meeropbrengsten zijn echter onzeker, omdat het aantal koeien sterk teruggebracht zou moeten worden, vanwege de beperkte hoeveelheid grond. Financieel kansrijker is de omschakeling naar geiten, maar dat is een andere tak van sport waar de veehouder niet zo enthousiast van wordt. Voorlopig blijft hij bij zijn Belgisch Blauw. Wel is het voornemen om een groter aantal koeien door te houden voor de vleesproductie. Met een grotere stal en de grond direct aan huis wordt dat een stuk eenvoudiger.

2. Verbreding

Verbreding is gericht op het aanbieden van aanvullende producten en diensten, naast de agrarische kernactiviteit van het bedrijf, of op het integreren van agrarische nevenfuncties op een niet-agrarisch bedrijf, zoals een school of zorginstelling. Beide zijn aan de orde in Maasmechelen. De familie Winten wil mogelijkheden voor educatie, zorg en natuur op de boerderij, maar ziet dit niet als een verdienmodel. De betrokken scholen en zorginstellingen willen mogelijkheden voor buitenactiviteiten, maar gaan geen eigen tuinderij of dierenweide exploiteren. Hier liggen dus kansen voor samenwerking. Ook het Regionaal Landschap Kempen en Maasland kan een rol spelen. Het Masterplan biedt het ruimtelijk kader en stimuleert de samenwerking. Juist omdat er niet één ondernemer is die het totale plan kan uitvoeren, maar meerdere initiatiefnemers met eigen belangen, is regie door de gemeente noodzakelijk. Deze kan er ook voor zorgen dat private en publieke investeringen op elkaar afgestemd worden.

3. Kostprijsverlaging

Kostprijsverlaging is in de gangbare landbouw meestal gekoppeld aan schaalvergroting. Dat is voor stadslandbouw minder van toepassing, vanwege de beperkte ruimte. Wel kunnen kosten beperkt worden door (tijdelijk) gebruik van braakliggende terreinen, goedkope arbeid of ongebruikte reststromen. Binnen het project zijn verschillende mogelijkheden onderzocht. Zo zouden (semi-) publieke gronden van de gemeente, Aquafin en Infrax ingezet kunnen worden voor educatieve en recreatieve doelen of als compensatiegrond voor het agrarisch bedrijf. Scholieren en zorgbehoevenden kunnen helpen in het beheer van tuinen en landschapselementen. Omdat de scholen en zorginstellingen hierin geen continuïteit kunnen garanderen, zijn permacultuurtuinen en voedselbossen voorgesteld, die weinig beheer vragen. Tevens is onderzocht of meer veevoer lokaal verbouwd kan worden (minder transport) en of de nieuwe stal gebouwd zou kunnen worden met lokaal beschikbare restmaterialen, bijvoorbeeld strobalen of bouw materiaal van de oude stal. Naar verwachting levert dit echter geen kostenbesparing op, eerder extra kosten.

4. Participatie

Participatie is gericht op een meer gezamenlijke bedrijfsvoering, waarbij burgers mede-eigenaar of mede-investeerder zijn, zoals dat vroeger bij de 'meentgronden' het geval was. Community supported agriculture en coöperatieve buurttuinen zijn hier eigentijdse voorbeelden van. In Maasmechelen zijn de burgers nog niet betrokken bij het project en zijn er ook nog geen voorbeelden van actieve burgerparticipatie bij stadslandbouw. Het Masterplan biedt zeker kansen voor beheer door burgercollectieven, met name in de zone van de Wildpluktuinen, maar het is onduidelijk of hier belangstelling voor is. Aanbevolen wordt om dit nader te verkennen. Het zou een mooie plus kunnen zijn voor de uitvoering en de maatschappelijke waarde vergroten.

5. Beleving

Beleving legt de nadruk op het verhaal achter het product en het aanbieden van unieke ervaringen, zoals een kookworkshop, een oogstfeest of een koeiendans. Juist in de stad zijn mensen bereid om daarvoor te betalen. Daar hoort een aantrekkelijke omgeving bij. Het Masterplan legt veel nadruk op

de beleving van het voedsellandschap. De inrichting van het gebied vertelt het verhaal van de evolutionaire overgang van oogsten uit de natuur naar gecultiveerde landbouw. Het laat zien dat daar dezelfde ecologische processen aan ten grondslag liggen. Dit is educatief interessant en nodigt uit tot een bezoek, bijvoorbeeld in een van de voorgestelde ecolodges in de Landschapsdijk. Idee is dat de exploitatie van de ecolodges extra financiering oplevert voor de inrichting en het beheer van het gebied.

Ontwerpkeuzen

Men zou kunnen denken dat de aandacht voor organisatie en financiering een meer fundamenteel ontwerpend onderzoek in de weg heeft gestaan. Niets is minder waar. Het ontwerpend onderzoek heeft juist geholpen om nieuwe perspectieven in beeld te brengen en scherpere keuzen te maken. Wij zijn van mening dat de toegepaste onderzoeksmethoden en ontwerp oplossingen een voorbeeldwerking kunnen hebben voor andere stadslandbouwprojecten. In ieder geval hebben ze geleid tot een krachtig ruimtelijk ontwerp. We zullen hier onze ontwerpkeuzen nader toelichten.

1. Voedsellandschap

In onze offerte verwezen we naar de wereldwijde voedselrevolutie van Jamie Oliver. We zagen het project Stadslandbouw Maasmechelen als een kans om de band tussen producenten en consumenten te herstellen en om aan de stedelijke inwoners een nieuwe voedselbeleving te geven. Groot was onze teleurstelling toen op de eerste werkbijeenkomst bleek dat voedsel totaal geen thema was. Het zoogkoeienbedrijf van Winten produceert immers geen voedsel, maar slechts een half-fabriekaat voor de vleesindustrie (kalveren voor de vetmesterij). En de inwoners van Maasmechelen zitten echt niet te wachten op een voedselbeleving, zo werd ons verzekerd. "Dat is meer iets voor de grote stad, hier hebben de mensen hun eigen tuin". Toch lieten we ons niet zo snel uit het veld slaan. Want het gaat hier uiteindelijk wel degelijk over de vraag hoe wij onze voedselvoorziening organiseren. We hebben die vraag dus terug op de agenda gezet. En die gaat verder dan een optimale landbouwkundige inrichting, maar raakt aan de elementaire verbinding van de mens met de natuur. We spreken daarom liever van voedsellandschap dan van landbouwlandschap.

De analyse van het voedsellandschap vraagt om nieuwe methoden en instrumenten. De voedselketens zijn immers steeds complexer geworden en onttrekken zich meer en meer aan het zicht van de consumenten, en ook van de ruimtelijke planners. Voor het nieuwe veebedrijf van Winten hebben we daarom een stromenanalyse gemaakt van de belangrijkste inkomende en uitgaande productstromen. De stromenanalyse geeft inzicht in de factoren die het economisch rendement en de ecologische 'footprint' van het landbouwbedrijf bepalen. De stromenanalyse is gebruikt om te onderzoeken waar nog economische of ecologische winst te behalen is. De methodiek van de stromenanalyse is eenvoudig uit te breiden naar andere typen bedrijven. Verder heeft de WUR voor het project een methodiek ontwikkeld om de productiecapaciteit van een tuinderij te bepalen in relatie tot het consumptiepatroon van de bevolking. Hiermee kan berekend worden hoeveel oppervlakte akker- en tuinbouw en weidegrond (voor de dierlijke mest) nodig is om een bepaald aantal mensen te voeden en hoe het teeltplan eruit zou moeten zien. In het streven naar kortere voedselkringen en meer zelfvoorziening is dit een handige tool voor planners en ontwerpers. Binnen het project is deze gebruikt voor de toetsing van het scenario 'Stadstuinderij'.

In de scenariostudie zijn de ruimtelijke implicaties van vier uiteenlopende voedseltrends of voedselattitudes onderzocht, namelijk sectorale optimalisatie, vermaatschappelijking, ecologisering en technologische vernieuwing. De scenario's refereren bewust aan internationale culinaire stromingen, namelijk de klassieke Franse keuken, de Italiaanse Slow Food beweging, de New Nordic Cuisine en de Spaanse moleculaire keuken. Deze ongebruikelijke culinaire invalshoek bleek zeer productief om onderscheidende voedsellandschappen te ontwerpen met elk een eigen identiteit. Ook qua organisatie- en financieringsmodel waren de vier scenario's zeer verschillend. De scenario's voor sectorale optimalisatie (Koeienhof) en ecologisering (Wildernispark) bleken goed te combineren en zijn geïntegreerd in het Masterplan. Het scenario voor technologische vernieuwing (Food Campus) was te stedelijk voor Maasmechelen en is uiteindelijk niet opgenomen in het Masterplan. Dit scenario zou wel voor grotere steden interessant kunnen zijn. Voor zover ons bekend is een dergelijke culinaire invalshoek niet eerder toegepast in de ruimtelijke planning. Vaak ligt daar de nadruk eenzijdig op de productie en de landbouwkundige inrichting. De benadering vanuit voedseltrends brengt ook de belangen van consumptie en voedselbeleving in het spel. Dat is zeer belangrijk voor een evenwichtige oordeelsvorming over het voedsellandschap.

2. Verweving en flexibiliteit

In het Masterplan is gekozen voor een nauwe verweving van verschillende gebruiksfuncties, op basis van landschappelijke kenmerken en stedenbouwkundige ligging. Het plan bestaat uit de volgende ingrediënten: educatietuinen, natuurbos, Centrale Weide, stadsboerderij en Landschapsdijk. Deze zijn verbonden door een netwerk van rolstoelvriendelijke paden. Het gebied is toegankelijk via drie 'poorten': een educatieve poort aan de westzijde, een toeristische poort aan de noordzijde en een agrarische poort aan de zuidzijde. Met het Masterplan wordt richting gegeven aan de ruimtelijke ontwikkeling en tegelijkertijd flexibiliteit geboden voor de precieze invulling. Dit is nodig omdat de uitvoering geleidelijk zal verlopen. Nog niet voor alle onderdelen is er al overeenstemming met de grondeigenaren en de omwonenden. Bovendien zijn de financiering en organisatie van sommige planonderdelen nog niet geregeld. Het Masterplan is er mede voor bedoeld om nadere afspraken te maken met alle betrokkenen en om nieuwe investeerders en exploitanten te werven. Het Masterplan is dus niet al helemaal dichtgetimmerd, maar wil vooral verbinden en inspireren. Daarnaast is het de inhoudelijke basis voor het nieuwe RUP.

Het Masterplan beoogt geen strikte functiescheiding, maar een flexibele verweving. Juist de combinatie in één gebied van productieve, educatieve, recreatieve en ecologische functies geeft maatschappelijke én economische meerwaarde. Het plan voorziet in een zorgvuldige inpassing en vormgeving van diverse gebouwen, rond de open Centrale Weide. Deze gebouwen kunnen voor verschillende functies worden ingezet en het gebruik kan variëren in de tijd. Zo kunnen schoolklassen buiten schooltijd wellicht worden ingezet voor cursussen of workshops. Zeker zal deze verweving de nodige creativiteit vragen van de opstellers van het RUP, maar zij hebben al aangegeven dat de juridische instrumenten in principe toereikend zijn.

In het Masterplan vervagen traditionele grenzen -die vaak politieke tegenstellingen zijn- tussen landbouw en natuurbescherming. Het centrale voedselthema introduceert nieuwe verbindingen: de natuur is er ook om te oogsten (wildplukken, permacultuur, imker, schaapskudde) en het landbouwgebied heeft baat bij ecologisch beheerde bermen, poelen en beplantingen (plaagregulering, drinkplekken, schaduw- en voederbomen, grenshagen). Ook in recreatief en educatief opzicht zijn er geen scheidingen: er komt een verbindend wandelnetwerk en een overkoepelend educatief programma. Het is absoluut een doorbraak dat zowel de klassieke veeboer als de doorgewinterde natuurbeschermer zich achter het Masterplan opstellen. Helemaal mooi zou zijn als ook de waterbeheerders zit committeren aan de uitvoering: de wachtbekkens en waterleidingen zijn in het plan volledig verweven met andere functies, waardoor deze niet langer als 'fremdkörper' in het landschap liggen.

3. Ruige architectuur

In de culinaire wereld is 'nieuw ruig' de laatste ontwikkeling. "Geen tierelantijnen op het bord, maar goede producten waarvan de herkomst naast de bereiding op de kaart prijkt. Restaurants die er niet voor terugschrikken om lamsballen, hart of koeienueier op de kaart te zetten. (...) Kortom, ze werken met de natuur en durven de uitersten daarvan te verkennen." (Cécile Janssen, 2012 op www.foodlog.nl). Wij hebben die benadering doorgezet naar de architectuur: geen opsmuk van het landschap, bouwen met onbewerkte materialen van lokale herkomst, een radicale focus op het praktische en functionele. Voor ons geen hippe designboerderij of speelse 'follies' op het erf. Autobanden voor het afdekken van het wintervoer en hekken van afvalhout vinden we wel een stoere vorm van hergebruik. De agrarische wereld was altijd al ruig en precies dat spreekt ons aan.

Ruige architectuur in een ruig landschap, zo valt ons ontwerp te typeren. De fotomontages proberen dat te verbeelden, zonder opsmuk. Dit betekent niet dat er niet ontworpen hoeft te worden. Het vraagt juist van de ontwerper een extra verdieping. De hedendaagse landbouw, maar ook de natuur, zijn zeer complexe systemen en het is vaak niet evident welke oplossingen het meest praktisch en functioneel zijn. We wezen al op het belang van een goede analyse. Voor het stalontwerp zijn we daarom teruggeslagen naar de basis: welke eisen stellen de dieren, wat is nodig voor de opslag van voer, mest, stro en apparatuur, hoe lopen de transportbewegingen op het erf, wat zijn de veranderingen in de loop van het jaar? Dit is besproken met de veehouder en met een stallenbouwspecialist van SBB. Pas vanuit een goed begrip van de verschillende functionele componenten en hun onderlinge wisselwerking is het mogelijk om een goed ruimtelijk ontwerp te maken. En ondanks de vele praktische en wettelijke randvoorwaarden moeten daarbij tal van ontwerpkeuzen gemaakt worden. Feitelijk bleek de speelruimte en daarmee de noodzaak voor een ontwerp veel groter dan wij aanvankelijk dachten.

Binnen het kader van het Masterplan hebben we een overzicht gemaakt van de verschillende bouwstenen voor het erf en hebben we een aantal ruimtelijke modellen uitgewerkt. De modellen zijn getoetst op hun landschappelijke impact en op basis daarvan is een voorkeur uitgesproken voor het model 'dubbelerf'. Tevens zijn algemene beeldkwaliteitsrichtlijnen geformuleerd. Deze zijn sturend voor het RUP en voor de uitwerking van een bouwplan en een erfinrichtingsplan. De veehouder heeft de intentie om dit zo snel mogelijk op te pakken nadat het RUP is vastgesteld (gepland voorjaar 2017).

Geleerde lessen

Ontwerpen is altijd maatwerk en oplossingen op de ene locatie zijn zelden één-op-één van toepassing op andere locaties. Toch zijn er vele lessen te leren van het pilootproject, op verschillende niveaus. We vatten hier de belangrijkste leerpunten en innovaties samen:

- Een belangrijke succesfactor voor het proces was de gelijkwaardige samenwerking tussen ondernemer, gemeente en maatschappelijke partners, waarbij iedereen eigen belangen heeft, maar voor de realisering hiervan ook van elkaar afhankelijk is. Cruciaal is wel dat er een duidelijke regie is over het proces naar uitvoering.
- Door van begin af aan na te denken over verdienmodellen en marktpotenties zijn andere oplossingen in beeld gekomen, dan vanuit een puur ruimtelijke invalshoek het geval zou zijn geweest. Bovendien heeft dit de haalbaarheid vergroot. Uiteindelijk is gekozen voor een mix van specialisatie, verbreding, kostprijsverlaging, participatie en beleving.
- De planvorming voor het productief landschap vraagt om nieuwe methoden en instrumenten, want de achterliggende processen zijn zeer complex en lang niet altijd evident voor ontwerpers. De ontwikkelde stromenanalyse is hier een voorbeeld van.
- Voor een evenwichtige oordeelsvorming over het productief landschap (of liever: voedsellandschap) dienen ook de belangen van consumptie en voedselbeleving meegenomen te worden. Daarom hebben wij in onze scenariostudie een relatie gelegd met voedselattitudes en culinaire stromingen.
- In een integrale benadering van stadslandbouw vervagen traditionele planologische grenzen tussen landbouwgebied, recreatiegebied en natuurgebied en komen interessante nieuwe verwevingsmogelijkheden in beeld. Met een slimme zonering en een flexibele toepassing van het bestaande planologisch instrumentarium zijn deze prima te accommoderen.
- Agrarische architectuur wordt sterk bepaald door functionaliteit en pragmatiek. Dat wil niet zeggen dat er geen ruimte is voor ontwerp, maar het roept eerder een eigen ontwerplogica en esthetiek op. Wij hebben geprobeerd hier met ons concept van 'ruige architectuur' een passende vorm voor te vinden.

Instrument pilootproject

De status van pilootproject heeft geholpen om nieuwe gezichtspunten en ontwerpmethoden te ontdekken. Het heeft het ambitieniveau van de stakeholders verhoogd en gezorgd voor een strakke procesaansturing. Anderzijds verrijken en nuanceren de opgedane praktijkervaringen het theoretisch kader van het pilootproject. In het Strategisch Verkennend Onderzoek zijn vijf werkvelden onderscheiden voor de ontwikkeling van het productief landschap: herbestemming, schaa sprong, kringlopen, water en landbouw en landbouwparken. Het pilootproject Maasmechelen valt in het werkveld landbouwparken. Binnen dat werkveld zijn de thema's: samenwerking tussen landbouwers, gezamenlijke activiteiten, verhogen van het recreatief potentieel, diversiteit in landschap, producten en activiteiten. Gezien de schaal van het landbouwpark Maasmechelen, feitelijk nog te klein voor één landbouwbedrijf, was samenwerking tussen landbouwers hier niet aan de orde. Des te meer ging het om samenwerking tussen de landbouwer en andere maatschappelijke partners. Juist deze cross-sectorale samenwerking is misschien nog wel belangrijker voor stadslandbouw dan onderlinge samenwerking tussen landbouwers. In dit opzicht kan er veel van Maasmechelen geleerd worden.

Aanbeveling tot slot

De schaal van het plangebied en de zeer specifieke lokale context, die bovendien niet erg stedelijk is, geven zekere beperkingen aan de pilootwaarde van het project. Zelfs binnen het werkveld landbouwparken is Maasmechelen een niche. Om alle werkvelden van Productief Landschap goed te bestrijken -en om de verschillende niches daarbinnen goed te positioneren-, zijn feitelijk meer pilootprojecten nodig. In het bijzonder missen we in de pilootprojecten de werkvelden schaa sprong en kringlopen, terwijl juist deze werkvelden zeer bepalend zijn voor de ontwikkeling van het productief landschap. Het zou bijvoorbeeld zeer interessant zijn om het stadslandbouwbedrijf van Winten met 80

koeien te vergelijken met een industrieel landbouwbedrijf van 400 koeien elders. Ook zo'n industrieel bedrijf zou een interessant pilootproject zijn, want ook daar liggen grote ontwerpopgaven. Wellicht iets voor een vervolg?